

Gouda had er tabak van

Aspecten van een verdwenen cultuur

Colofon

De Stedelijke Musea Gouda danken de volgende instanties en personen voor bruiklenen en adviezen:

B. Bohnen, Gouda;
L. Bracco-Gartner, Delft;
mevrouw Donker-Teekens, Eindhoven;
L. van Duuren, Zoetermeer;
A. van Esveld, Zwaag;
R. de Haan, Hilversum;
J.F. Hube, Monster;
R. Lindeman, Hoofddorp;
W.F. Maaijen, Stolwijk;
R. van Meesen, Schiedam;
mevrouw De Morée, Gouda;
de heer en mevrouw K.H. Noorman, Reeuwijk;
M. Rutten, Amsterdam;
R. Stam, Leiden;
Streekarchief Hollands Midden, Gouda;
Turmac Historische collectie, Zevenaar;
F. Tijmstra, Volendam;
L. van Vreumingen, Gouda;
Verzetsmuseum Zuid-Holland, Gouda.

Tekst

Pijpelogische Kring Nederland:
Bert Bohnen, Lodewijk van Duuren,
Ruud Stam, Fred Tymstra

Redactie

Stedelijke Musea Gouda: Ewoud Mijnlieff

Publicatie naar aanleiding van de
tentoonstelling 'Gouda had er tabak van.
Aspecten van een verdwenen cultuur'.
Gouda, Museum 'De Moriaan',
20 september 2003 t/m 29 februari 2004.

Opmaak en druk: Drukkerij Prévo, Gouda

ISBN 90-72660-02-1
NUR 693

Afbeelding omslag: Moriaan, Goedewaagen
Gouda ca. 1950. Stedelijke Musea Gouda,
inv. nr. 15.124a-b
Foto Tom Haartsen, Ouderkerk aan de Amstel

Inhoud

Woord vooraf	3
1 Reclame Lodewijk van Duuren	4
2 Een wandeling langs Goudse sigarenwinkels en -fabrieken met dr. A. Scheygrond Bert Bohnen	11
3 Souvenirpijpen en miniatuur pijpenrekjes Ruud Stam	16
4 Tabak tijdens de oorlogsjaren Fred Tijmstra	19
Colofon	25

Woord vooraf

In 1938 opende het Pijpen- en Aardewerkmuseum De Moriaan in Gouda voor het eerst haar deuren voor het publiek. Achttien jaar eerder was het pand door de gemeente aangekocht. In de 65 jaar van zijn openstelling zijn maar weinig tijdelijke tentoonstellingen gewijd aan de toch zo roemrijke geschiedenis van de Goudse pijpennijverheid. Eigenlijk werd in het zeventiende-eeuwse pand uitsluitend door middel van een vaste opstelling de bezoeker inzicht gegeven in de geschiedenis van drie Goudse nijverheden, onder meer van de Goudse klei pijp. Ook vonden er talrijke tegels en tegelvelden en – tableaux onderdak, al waren deze zeker niet uitsluitend van Goudse komaf. Ten slotte werd er het Goudse plateel tentoongesteld. Op de bovenverdieping is enige jaren gebruiksaardewerk tentoongesteld geweest. Na de omvangrijke restauratie van het gebouw in de jaren 1955-1957 is dit niet wezenlijk veranderd. Dat was wel het geval in 1992 toen met een omvangrijke herinrichting de nadruk sterk werd verschoven naar het plateel, waarvoor het publiek steeds meer belangstelling toonde. Met het intrekken van het omvangrijke bruikleen Van Vliet, dat sinds de opening van het museum deel had uitgemaakt van de collectie, viel de tegelcollectie goeddeels weg. In 2000 werd de vaste opstelling van de pijpen naar de oude 'kerfkamer' overgebracht. De aldus vrijgekomen ruimte op de begane grond fungeert sindsdien als tentoonstellingsruimte. In het tentoonstellingsprogramma is sindsdien het accent duidelijk gelegd op het presenteren van plateel. In 1983 was 'Gouda was eens een pijpenstad' goed beschouwd de eerste tijdelijke tentoonstelling die in Gouda aan de Goudse pijpennijverheid is gewijd, maar deze expositie was toen in Museum het Catharina Gasthuis te zien. Zeven jaar later werd door het, toen nog Leidse, Pijpenkabinet een overzicht van de

inventaris van de firma Goedewaagen verzorgd onder de titel 'De vorm van de pijp'. Een deel van de expositie was in De Moriaan opgesteld. Daarna is het enige tijd stil gebleven. In 1999 viel weer een tijdelijke tentoonstelling te noteren, deze keer gewijd aan 'Pijp en politiek', over pijpen met beeltenissen van nationale en internationale politieke kopstukken uit de collectie Ruud Stam. De tentoonstelling was georganiseerd in samenwerking met de Pijpelogische Kring Nederland waarmee sinds het begin van de jaren negentig wordt samengewerkt. Getracht wordt om de samenwerking tussen kring en museum te intensiveren. Dit moet tot uitdrukking komen in tentoonstellingen en uitwisseling van kennis, ook de huidige tentoonstelling is hiervan een resultaat.

Vier uiteenlopende thema's worden aan de hand van velerlei voorwerpen toegelicht. De relatie tussen pijp en toerisme wordt geïllustreerd met de souvenirpijpen en de miniatuur pijpenrekjes. Aan reclame wordt aandacht besteed door reclame voor pijpen en pijproken, maar ook wordt duidelijk gemaakt dat de pijp zelf drager van reclame kon zijn. Het verleden van Gouda als stad voor de sigarenindustrie en – handel is weinig bekend en komt in het derde gedeelte aan bod. Hoe men het in de tweede wereldoorlog aan banden gelegde tabaksgebruik het hoofd bood, wordt in het laatste hoofdstuk beschreven. Met de tentoonstelling en deze begeleidende publicatie is weer een stukje Goudse tabaksgeschiedenis ontsloten en vastgelegd. De tentoonstelling markeert tevens het vijftienvijftig jarig bestaan van de Pijpelogische Kring Nederland. Naar ik hoop wordt met tentoonstelling en publicatie de samenwerking tussen de kring en de Stedelijke Musea Gouda versterkt.

Ewoud Mijnlief

conservator oude kunst en kunstinijverheid

1 Reclame

Door Lodewijk van Duuren

Inleiding

Het doel van reclame is bekendheid te geven aan een product en de koper aan te zetten tot het kopen van dat product. Reclame-uitingen komen op verschillende media voor zoals affiches, kranten (advertenties), asbakken, aanstekers, bierviltjes, films, speciale verpakkingen, reclamefolders en (gratis) prentbriefkaarten. Meestal is reclame een boodschap van de fabrikant aan de consument, zoals in dagblad- en tijdschrift-advertenties. Maar het speelt ook tussen fabriek en groothandel, denk aan de catalogi die fabrieken uitbrachten of tussen de klant en de winkelier, denk aan de toonbankkaarten (1) en etalagemateriaal.

1 Winkelkaart Goedewaagen, Gouda.
Ontwerp W.H. van Norden, ca. 1925-1930

Een speciale vorm van reclame vormt de buitenreclame, tegenwoordig veel in de vorm van lichtreclames, maar vroeger in de vorm van emailen reclameborden, muurschilderingen en tegeltableaus. De oudste vorm van de buitenreclame vormden de (uithang) borden (2).

2 Uithangbord pijpmaker P. van der Want Gz. voor zijn merken de gekroonde BS en de leeuw in de Hollandse tuin, 19de eeuw. Gouda, Museum De Moriaan, inv. nr. 00.864

Pijpen en reclame

Stroopwafels, kaas, kaarsen en pijpen, alle vier beroemde Goudse producten, waarvoor en waarmee de stad graag reclame maakt. Voor Goudse pijpenfabrieken als Van der Want en Goedewaagen is de pijp vanzelfsprekend het voorwerp waarvoor reclame wordt gemaakt.

Op allerlei manieren doen firma's hun uiterste best hun product op de markt te zetten, de pijpenfabrieken zijn hierop geen uitzondering. Door middel van verpakkingen, advertenties, winkelkaarten, reclameborden, briefhoofden en andere reclame uitingen wordt de klant en de handel er toe aangespoord de Goudse pijp te kopen. Tot slot kan de Goudse pijp zelf het medium zijn waarmee reclame voor andere producten gemaakt wordt. Vooral drank- en tabaks-firma's maakten van de Goudse pijp gebruik om hun waren aan de man te brengen.

Ook firma's die als geheel een moderne uitstraling hebben, hebben in hun assortiment vaak een of meer merken opgenomen, die refereren aan hun of het verleden. Zo heeft Niemeyer het merk Vier Heeren Baai en Douwe Egberts Oud-Hollandsche Pijptabak (5 en 6).

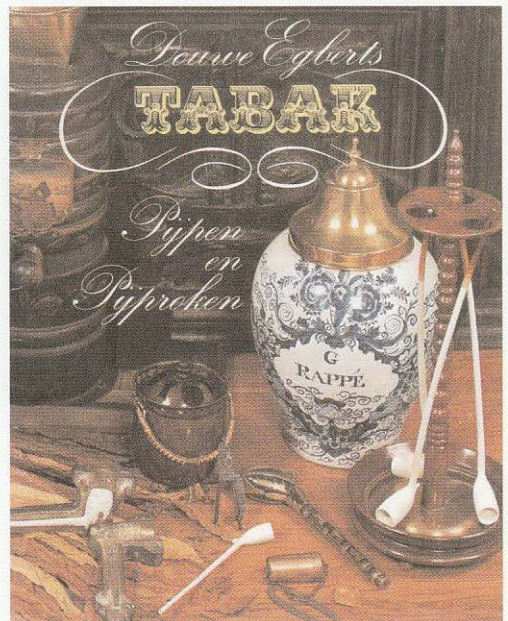

5 Briefkaart 'Douwe Egberts Oud-Hollandsche pijptabak'

6 Winkelkaart Heerenbaai, Hilversum

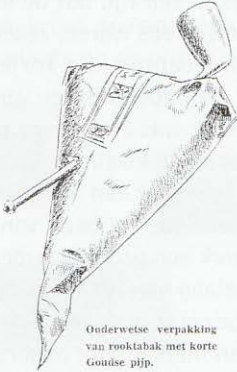
Deze hang naar het verleden ziet men ook weerspiegeld in de vele tabaksmusea, die hun oorsprong hebben in de collectie van een tabaksfirma. In Nederland zijn er twee van deze musea. De pijpenkamer van Douwe Egberts in Utrecht en het Tabacologisch Museum van Niemeyer, dat zijn behuizing heeft in het Gotisch huis in Groningen. Het eerstgenoemde museum is onlangs gesloten. Ook in hun folders is een aankleding met oude pijpen en pijprokersattributen heel gewoon (7). Misschien dat men op deze manier ook de respectabele ouderdom van sommige firma's wilde benadrukken.

7 Omslag brochure Douwe Egberts

Cadeautjes bij producten is eigenlijk een vorm van reclame die nog steeds, vooral in Nederland, erg populair is, denk alleen maar aan de flippo-rage een paar jaar geleden.

Ouderwetse verpakking van rooktabak met korte Gouïse pijp.

Hoogst waarschijnlijk zijn ook de pijpen, waarop een reclameboodschap staat weergegeven weggevertjes. Er zijn verscheidene van deze reclamepijpen bekend. Enkele voorbeelden zijn: Louis Dobbelmann, Stoomtabaksfabriek Oldehove, Van Balma, Firma A. ter Braake, Henkes Jenever, De Erven De Wed. J. van Nelle Stoomtabaksfabriek Rotterdam, H. van Andel's Tabaksindustrie Delft (8),

Stoomtabaksfabriek De Oldehove H. v. Andel's Tabaksindustrie Delft, Holland

8 Reclamepijp: H. van Andel's Tabaksindustrie Delft

Het wapen van Land van Kuik, Taconis, Blankenheim Jenever, Philips Maastricht, Van Rossem's Troost, Schippers tabak, en Andreas Keyl. Het zijn vrijwel uitsluitend firma's voor tabak en sterke drank.

De eerste relatie ligt voor de hand, omdat pijptabak en pijpen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, maar ook drinken en roken hebben een hecht en eeuwenoud verbond. Je hoeft alleen maar de schilderijen uit de zeventiende eeuw te bekijken en je zult bij het zien van een stenen pijp of roker op een schilderij vrijwel altijd ook een wijn-, bierglas of bierkruik gewaar worden (9).

9 Toegeschreven aan Jan Steen, De roker, olieverf op doek. Gouda, Museum De Moriaan, inv. nr. 55.305

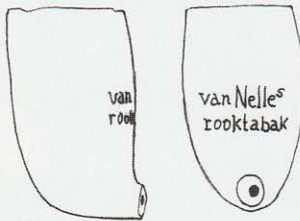

Van merken tot namen

Over de Van Nelle pijpen (10) weten we iets meer, omdat er correspondentie over bewaard is gebleven. Uit een circulaire uit 1888 van de firma Van Nelle aan de detail handel: 'Hiermede nemen wij de vrijheid U een mandje pijpen te zenden, die wij lieten vervaardigen met ons adres voorzien.

Deze eerste qualiteit pijpjes kosten ons, bij groote bestelling, aan de fabriek f 1.60 per mandje van twee gros (288 stuks).

Het is natuurlijk ons doel niet, hieraan iets te verdienen, maar wij meenen, door zooveel mogelijk verspreiding dezer pijpjes, de vraag naar de tabak, die U van ons betreft, te zullen bevorderen en alzoo in ons beider belang te handelen.' Geheel gratis zijn de pijpjes wel niet, maar de geringe prijs (minder dan een halve cent per stuk), zal wel betekenen dat deze pijpen cadeautjes voor de klanten waren.

10 Reclamepijp Van Nelle

Al in de begintijd van de pijpenfabricage in de zeventiende eeuw, waren veel pijpen voorzien van een makersmerk. Bij voorkeur op de hiel bracht de pijpmaker een beeld-, letter- of cijfermerk aan. Dit was een uitzonderlijk in een tijd dat de meeste producten merkloos waren, zeker voor een goedkoop product met een korte levensduur als de pijp. De pijpen werden verkocht op merk, het merk was een zekere garantie voor een bepaalde kwaliteit. Wanneer er veel vraag was naar een bepaald merk, vertegenwoordigde het bezit van een dergelijk merk een grote waarde. Vanwege het grote belang van het merk zijn er veel geschillen geweest over vervalsing en misbruik van merken. Om misbruik te voorkomen, moest het verpakkingsmateriaal zoals kisten, vaten en manden voorzien zijn van het merk. In het gildenreglement staat het aldus: 'De pijpmakers zullen geen tonnen of kisten uyt hun huys laten gaan, ten zij dat zij deselve hebben gemerkt met hun eigen merk.' Voor het merken van de verpakkingen gebruikte men onder andere verpakkingsstroken of velletjes in de kleuren blauw, grijs of wit waarmee de pijpen afgedekt werden. In de loop van de tijd werd de omlijsting van de merken steeds fraaier. De velletjes werden daarmee een zeer vroege vorm van reclame. In 1880 wordt het mogelijk de merken wettig te deponeren. De Goudse fabrikant A.J. van Velzen laat 15 januari 1881 als eerste pijpenfabrikant zijn vier merken deponeren. Het merk had toen echter al aanzienlijk in betekenis ingeboet. Vanaf ca. 1860 werden namelijk de merken van de pijpmakers geleidelijk vervangen door handelsnamen. Uit de slagzin van Goedewaagen

'Goedewaagen pijp, zie naam op den steel' blijkt wel dat de verkoop op merk vervangen is door de verkoop op naam (11).

Pijpmakers zetten al vanouds bij de betere pijpen hun naam op de steel, maar door de vervanging van gestempelde namen door steel-etiketten, krijgt de naam een nog zichtbaarder plaats op de pijp (12).

- 12 Steeletiketten voor kleipijpen:
 'Goedewaagen, Gouda';
 'Goedewaagen Gouda' met 'Van Rossem's tabak';
 'De Jong, Gouda'

In de negentiende en vooral de twintigste eeuw komen in de pijpenijverheid allerlei nieuwe vormen van reclame in zwang. Dagbladadvertenties, tentoonstellingen, folders, winkelkaarten, catalogi, reclameborden, visitekaartjes, aantrekkelijke verpakkingen en nog andere vormen worden vooral door de firma's Goedewaagen en Van der Want gebruikt om hun marktaandeel op binnen- en buitenlandse markt te vergroten. Voor het ontwerpen van de reclame werden soms gerenommeerde tekenaars ingeschakeld, zoals Piet van der Hem (13) en Willem van Norden (1).

- 13 Winkelkaart Goedewaagen
 ontwerp Piet van der Hem, 1929

- 11 Advertentie Goedewaagen 1922

Export

Al vanaf de zeventiende eeuw was er een omvangrijke export van Goudse pijpen. Over de hele wereld komen bij opgravingen de fragmenten van Goudse pijpen te voorschijn. In de negentiende eeuw zien we de grote en bekende firma's aan nijverheidstentoonstellingen in het buitenland deelnemen. De vele medailles in het briefhoofd van Goedewaagen verwijzen onder meer naar de wereldtentoonstellingen (14) waaraan de firma heeft deelgenomen.

14 Stand van Pieter Goedewaagen op de wereldtentoonstelling in Philadelphia, 1876

De deelname en eventuele behaalde medailles spelen in de negentiende en begin twintigste eeuw een rol in het gezicht naar buiten. De medailles geven aanzien en het spreekt dan ook vanzelf dat ze in de reclame terugkomen. De deelname aan deze buitenlandse tentoonstellingen geeft aan dat het buitenland een belangrijke markt was. In de twintigste eeuw zien we dit ook op een andere wijze in de reclame tot uitdrukking komt. Zowel catalogi, verpakkingen, advertenties zijn dan in de Engelse, Franse of Duitse taal gesteld om de buitenlandse markt te bedienen (15). Men liet zelfs speciale exportcatalogi voor de buitenlandse markt drukken.

16 Verpakking folder 'Zenith Old Mokum', Zenith Gouda

2 Een wandeling langs Goudse sigarenwinkels en -fabrieken met dr. A. Scheygrond

Door Bert Bohnen

Naar aanleiding van de publicatie van mijn onderzoekje over de historie van de Goudse sigarennijverheid maakte dr. A. Scheygrond (1905-1996) een aantal aantekeningen, die ik in dit artikel heb bewerkt aan de hand van gegevens uit andere bronnen. De verteller in het onderstaande is Scheygrond zelf. Evenals andere grote en middelgrote steden in ons land was ook in Gouda vanaf ca. 1860 sprake van een in betekenis toenemende sigarennijverheid. Meestal waren het kleine bedrijfjes die hun producten via een eigen winkel verkochten. Een aantal van die bedrijfjes kregen een redelijke omvang, zoals de Koninklijke Nederlandsche Sigarenfabriek van Van der Garde & Vrijlandt. Bij dit bedrijf dat van ca. 1874 tot en met 1893 gevestigd was op de Kleiweg werkten ruim honderd sigarenmakers. Vanaf 1910 was de sigarenfabriek van J.A. Donker veruit de grootste sigarenfabriek. Dit bedrijf (17), waar omstreeks

17 Sigarenhandel 'De Kroon' van G.A. Donker, Kleiweg 18, hoek Nieuwstraat, voerde onder meer het merk 'Nelson' sigaren

1920 ruim tweehonderd sigarenmakers werkzaam waren, kreeg met het merk 'Napoleon' landelijke bekendheid. Tussen de beide wereldoorlogen waren er in Gouda twintig tot vijftig sigarenfabriekjes gevestigd. Enkele honderden Gouwenaars verdienden hun brood in deze bedrijfstak. Veel Gouwenaars kunnen nog allerlei verhalen vertellen over hoe het er in de Goudse sigaren-nijverheid aan toeging. De wandeling door Gouda met dr. A. Scheygrond zal dan ook bij veel autochtone Gouwenaars herinneringen oproepen.

Kleiweg en Markt

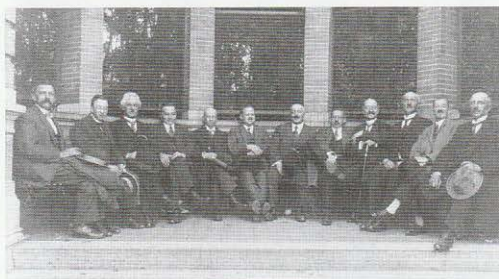
In mijn jeugd, ik ben geboren in 1905, waren op de Kleiweg verschillende sigarenwinkeliers gevestigd. Aan de oostzijde A. Hillen, een filiaal van een sigarenfabriek uit Delft. Ze verkochten goede sigaren. De Vries was daar filiaalhouder. Een van de zonen van J.A. Donker, G.A. (Geb.) Donker, had in de jaren dertig een sigarenwinkel op de hoek van de Nieuwstraat. Aan de westzijde, op nummer 51, bevond zich de sigarenzaak van J.M.A. Goorissen, voorheen M.M.J. Goorissen & Zn. (18).

18 Merk 'De Vergulde Paauw' van Wed. J. Goorissen Mzn.

Vanaf januari 1924 had dit bedrijf het recht gekregen om de firma naam 'J. van Reedt Dortland' te voeren. In het Goudse adresboekje van 1880 wordt J. van Reedt Dortland voor het eerst vermeld. Zijn handel in tabak en sigaren was gevestigd op de Westhaven B180. Wat de relatie tussen beide bedrijven was is onbekend. Al eerder was sprake van een tabakshandelaar met die naam. In het Goudse adresboekje van 1860 komt een eerste vermelding voor van Wed. J. Goorissen Mzn., Wijdstraat A167, destillateur en tabakshandelaar. Vanaf 1880 blijkt dit bedrijf ook een vestiging te hebben in de Zeugstraat G84 en vanaf 1882 is het adres Gouwe C240. Welk verband tussen deze twee bedrijven bestaat, is niet bekend.

19 Groepsfoto Goudse sigarenfabrikanten en winkeliers tijdens uitstapje omstreeks 1926 naar Den Haag. Van links naar rechts: onbekend, P.G. van der Jagt, onbekend, H.P. Herfst, J. van der Jagt, A.D. van Vreumingen, P. Bisschop, L.D. van Vreumingen, J.W. Peeters, onbekend, P. Veerman, onbekend.

Op Kleiweg 53 (19) had J.W. (Johannes Wijnandus) Peeters een sigarenwinkel. Hij vestigde zich daar in 1904. Het woonhuis van de familie Clemens, een bekende stukadoorsfamilie, werd door hem gekocht, het voorhuis werd verbouwd tot sigarenwinkel. Aanvankelijk was Peeters met L. Binnendijk als compagnon begonnen. In 1918, toen ik

de familie Peeters leerde kennen, waren zij echter uiteengegaan. Peeters en Binnendijk voerden het sigarenmerk 'Frans Jozef'. Peeters had zijn fabriek aan de Spieringstraat 131, tussen de Walestraat en Houtensteeg. Hij werkte vermoedelijk met ongeveer vijftien tot twintig sigarenmakers. Hij bezocht zelf op de fiets zijn afnemers in Gouda en omgeving. In 1927 stopte hij met zowel winkel als fabriek en verhuisde naar Den Haag: hij werd hoofdvertegenwoordiger van de sigarettenfabriek 'Laurens', maar kwam spoedig als directeur en mede-eigenaar in het transport-bedrijf van de firma Stigter (beurtvaart op de Zaanstreek). Hij overleed in 1944. L. Binnendijk had als eigenaar van de sigaren-fabriek een winkel op Kleiweg 87. Zijn werkplaats was gevestigd in de Robaarsteeg 22-24. Later werd het bedrijf overgenomen door zijn zoon, L.A. Binnendijk, ook Lieve genaamd. Later, tot aan het begin van de Tweede Wereldoorlog, kocht ik hier mijn rookmateriaal. Hij maakte toen een prima sigaar voor tien cent, toen nog een goede prijs. Op Kleiweg 63 was de winkel van P. Bisschop. Hij was ook fabrikant en zijn fabriek was eerst gevestigd in de Keizerstraat 59. Later verhuisde de fabriek naar nummer 7-9 in dezelfde straat. Uit mijn jongensjaren, voor de Tweede Wereldoorlog, herinner ik mij dat mijn vader sigaren rookte van tweeënehalf of drie cent (tot ca. 1914-1918). Dat was toen de prijs voor een normale goede sigaar. Er waren toen al sigaren van tien voor een dubbeltje en acht voor een dubbeltje. In mijn herinnering zijn veel kleine sigaartjes, het cigarillo model, pas wat later in de mode gekomen, dat geldt ook wel voor het model met een wat langere punt. Zelf woonden wij toen op de Blekerssingel en moest ik voor mijn vader soms sigaren halen in een

20 Sigarenbandje firma C.G. van der Post

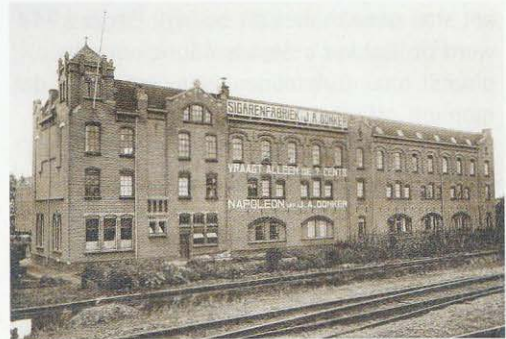
sigarenwinkel voor aan de singel, omstreeks nummer 15. Deze zaak is al heel vroeg verdwenen, waarschijnlijk al voor 1920. Op de Hoogstraat kende ik meer sigarenwinkels. Zo had je aan de oostzijde J. Markus op nummer 6. Hij had alleen een winkel. Aan de westzijde op nummer 15 was J. van der Jagt gevestigd. Hij verkocht sigaren van de firma C.G. van der Post (20) uit Utrecht, die daar in een zijstraat van het Vreeburg was gevestigd, en voerde ook de firmanaam 'Van der Post' (schoonvader?). Dit was ook een prima zaak!

21 Sigarenhandel J.A. Donker, Markt A13 (Koestraat), 1901-1918

Op de Markt herinner ik mij maar weinig sigarenwinkels. Wel staat mij bij de winkel

van J.A. Donker (21) aan de zogenaamde Koestraat. Donker wordt voor het eerst genoemd in het Goudse adres-boekje van 1898 als sigarenfabrikant, gevestigd op de Raam 0225. Sinds 1902 wordt de Markt A137 als zijn adres vermeld. In 1908 wordt vermeld dat J.A. Donker een fabriek had op de Vest 601, later in 1911 wordt het adres Vest 95-97. Inmiddels was J.A. Donker verhuisd naar de Graaf Florisweg 2a, waar ook zijn nieuwe fabriek in aanbouw was. Vanaf 1921 is het een NV, gevestigd aan de Graaf Florisweg 6 (22). Omstreeks die tijd had hij ongeveer 225 werknemers in dienst.

22 Sigarenfabriek J.A. Donker, Vossenburchkade

J.A. Donker voerde een groot aantal merken. Velen daarvan waren wettig gedeponeerd. Zo werd op 25 november 1908 het merk 'Wali' onder het depotnummer 24255 ingeschreven. Dit was toen één van zijn bekendste sigarenmerken. Het merk 'Napoleon' (23) waarmee J.A. Donker furore maakte werd op 9 april 1932, onder nr. 29306 als wettig gedeponeerd merk ingeschreven. In 1938 overleed Donker en werd Jacobus de Lange directeur, nadat Theodorus van der Pol een poosje als ad-interim directeur had gefunctioneerd. Inmiddels was een eind gekomen aan de

23 Sigarenkist 'Napoleon'

nadat Theodorus van der Pol een poosje als ad-interim directeur had gefunctioneerd. Inmiddels was een eind gekomen aan de bloeiperiode van het bedrijf en mede onder invloed van de Tweede Wereldoorlog was het snel gedaan met dit bedrijf. Begin 1944 werd de Donker's Sigarenfabrieken verplaatst naar Culemborg, waar het vanaf dat moment officieel gevestigd werd in de Steenovenlaan 2. Op dit adres was toen tevens de Dejaco sigarenfabriek, bekend van de Graaf Egbert sigaren, gevestigd.

Grachten en overige straten

Op de Hoge Gouwe 7, thans slagerij Van Leeuwen, woonde de grossier Bezemer, die daar ook een winkel en een magazijn had. Tussen de St. Joostbrug en de Crabethbrug had H.P. Herfst een sigarenwinkel op nummer 121. Zijn fabriek was gevestigd in

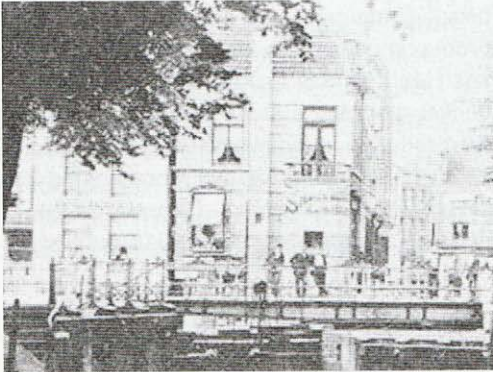
24 Sigarenfabriek H.P. Herfst aan de Raam ter hoogte van de Kuiperstraat en de Barbarabrug, 1903. De fabriek werd 1931 gesloten

een groot fraai pand tussen de Bogen en de Houtenstraat. Uit gegevens van de Kamer van Koophandel (dossiernr. 1433) kunnen we opmaken dat Hugo Pieter Herfst zich als sigarenfabrikant en winkelier op 10 februari 1923 liet registreren. Als tijdstip van vestiging wordt vermeld 1 november 1922. Hij had zijn winkel op de Gouwe 121 (opgeheven 29 mei 1931) en een fabriek op de raam 368 (24). Het bedrijf werd officieel met ingang van 15 februari 1934 opgeheven. Toen Herfst zijn zaak in 1931 opruimde, kocht ik duizend vorstelenden Dicht bij het Nonnenwater was een sigarenwinkel van Rietkerk. Dit was naar ik meen geen fabrikant. Op de Lage Gouwe waren een of meer kleine winkels, onder meer dicht bij de Vischsteeg. Ik meen onder andere dat daar een zekere 'Wout' een sigarenwinkel had. Op de Lange Groenendaal, dicht bij de hoek met Achter de Vischmarkt, tweede huis, was de sigarenwinkel van Raasterop gevestigd. In de St. Anthoniestraat zat tot voor kort de firma A.E. Jaske. Jaske was een grossier, geen fabrikant. Ook was daar de winkel van Karel Berlijn gevestigd. Op de Korte Tiendeweg 10 was het sigarenmagazijn van J. Ouderkerk gevestigd, dit was uitsluitend een winkel. In de Wijdstreet had je de sigarenwinkel van Van Vreumingen (25) en op de hoek met de Lange Groenendaal

25 Merk 'Koophandel tabak', 7 oktober 1881 wettig gedeponneerd door D.G. van Vreumingen, fabrikant te Gouda (dep. nr. 1167). 29 augustus 1901 opnieuw gedeponneerd nu ook als beeldmerk (dep. nr. 15 890)

een filiaal van de firma van Wijtenburg uit Leiden. Op de Turfmarkt herinner ik mij alleen de winkel van Punt op nummer 140. In de Aaltje Baksteeg, hoek Raam (noordzijde) was een sigarenwinkel, annex werkplaats gevestigd van Van Leeuwen. Op de Dubbele Buurt was de winkel van Louis Bisschop gevestigd (26). Die verdween bij de

26 'Sigarenmagazijn Louis Bisschop', bij de Jansbrug. Foto 1898

uitbreiding van Vroom & Dreesmann. Op de Oosthaven, dicht bij de hoek van de Lange Noodgodssteeg bevond zich ook een sigarenwinkel, thans een soort snackbar. Op de Lange Tiendeweg, dicht bij de hoek met de Zeugstraat zat Huisman en op

26b Sluitzegel voor sigarenkist firma H.M.G. de Morée

nummer 63 was de sigarenwinkel van Schuller. Dicht bij de hoek met het Houtmansplantsoen was de winkel (geen fabrikant) van Lugthart gevestigd. De winkel van H.M.G. de Moree (26b) zat dicht bij de hoek Groeneweg op nr. 72, (tot onlangs antiquariaat. BB). Dit bedrijf had een fabriek aan de Vest 77-79.

Uit De Tabaksplant van 1907 weten we dat de fabriek van de Moree, die daar sinds 1 augustus gevestigd was, afbrandde en dat een groot aantal sigaren en de inventaris verloren ging. Gelukkig waren gebouw en inhoud verzekerd en kon het personeel het werk voortzetten in een andere fabriek. Volgens de gegevens van de Kamer van Koophandel te Gouda werd het bedrijf op 11 januari 1926 opgeheven.'

Tot slot

Het is niet mogelijk gebleken om alle sigarenwinkels en -fabrieken die dr. A. Scheygrond in zijn aantekeningen noemde te traceren in de bronnen waarover ik beschik. Ook niet alle bedrijven die hij noemde heb ik in dit artikel opgenomen. De aantekeningen betreffen ruwweg de periode 1920-30. Over de in dit artikel genoemde bedrijven bestaan meer gegevens, maar om de beschikbare ruimte heb ik een keuze moeten maken. Zeker is ook dat dr. A. Scheygrond lang niet alle bedrijven in zijn aantekeningen heeft genoemd. Zowel in de jaren 1920-30 als in de periode daarvoor, maar ook daarna zijn er meer sigarenwinkels en -fabrieken in Gouda geweest.

3 Souvenirpijpen en miniatur pijpenrekjes

Door Ruud Stam

Tot aan de Tweede Wereldoorlog was toerisme voorbehouden aan de meer welgestelden. De meeste mensen hadden echter geen geld, maar vaak ook geen tijd om te kunnen reizen door het zeer beperkte aantal vakantiedagen. Wel werden er dagtrippjes gemaakt. En wat is er mooier dan om van zo'n bijzondere gebeurtenis een herinnering mee te nemen? Als gewaardeerde souvenirs ontstonden in het begin van de twintigste eeuw de souvenirpijp en het miniatuur pijpenrekje.

De miniatuur pijpenrekjes

De twintigste eeuw heeft talrijke modes laten zien in de aankleding van het huis. Zo kent iedereen nog de letterbakken, de sigarenpersvormen en meer recent de gansjes voor het raam. Daaraan vooraf ging onder meer de mode van de miniatuur pijpenrekjes. In de miniatuur pijpenrekjes hingen vier tot zes miniatuur pijpjes. De eerste miniatuur pijpenrekjes werden aan het einde van de Eerste Wereldoorlog geproduceerd door Ivora (27, 28).

Deze behoorden over het algemeen niet tot het echte souvenirgoed. Een van de eerste rekjes is bijvoorbeeld van wit plateel met het decor 'Clematis'. Een uitzondering is een echt souvenirrekje in Delfts blauw van Ivora met het stadhuis van Gouda van voor 1920. Vanaf 1925 gaan steeds meer bedrijven de miniatuur pijpenrekjes in productie nemen. De kleine plateelbakkerij Iris (Montagne & Co) maakte rekjes in donker glanzend plateel. Goedewaagen start de productie in ieder geval in de periode 1925-1930. Veelal worden monumenten in verschillende gemeenten afgebeeld, zoals het Drielandenpunt, de Waag in Gouda (29).

29

27

28

30

31

- 27 Wandrekje voor miniatuurpijpjes, model clematis, model 351, mat. Gouda, Ivora, ca. 1920-1925
- 28 Wandrekje voor miniatuurpijpjes, 'Amersfoort Koppelpoort' model 405, handbeschilderd. Gouda, Ivora, ca. 1925

- 29 Wandrekje met souvenirbeschildering in plateelpalet voor miniatuurpijpjes, Kaaswaag te Gouda. Gouda, Goedewaagen ca. 1925-1930
- 30 Wandrekje voor miniatuurpijpjes, donker plateel met reliëf, 'Souvenir Arnhem', model 731, Gouda, Regina, ca. 1930-1940
- 31 Wandrekje voor miniatuurpijpjes, donker glanzend plateel, Gouda, Iris, ca. 1925

de Vleeshal in Haarlem, etc. Mogelijk is een in Gouds Groen uitgevoerd rekje met reliëf al van voor die tijd. Zenith maakt vanaf de tweede helft van de jaren twintig rekjes in donker mat plateel (30).

Ook rekjes met gemeentewapens (32) en met afbeeldingen van belangrijke gebouwen worden door Zenith in productie genomen. Vanaf ca. 1925 zijn de rekjes met tekst 'souvenir ...' in de meerderheid. Na de aardewerkstaking in 1928-1929 ontstaan bij Regina (Van der Want en Barras) de eerste rekjes in spuitdecor en komen de Delftsblauwe rekjes met veelal een transfer plaatje in 'mesla'-decor (molentje (33),

32

33

scheepje, landschapje) bij Goedewaagen, Zenith en Ivora in productie. Als in 1934 de firma De Jong met een eigen productie start worden ook daar massaal miniatuur pijpenrekjes gemaakt. Hier zien we zowel gekleurde als Delfts blauwe rekjes. In de Tweede Wereldoorlog en daarna, in een periode van materiaalschaarste, maakt

34

De Jong ook beschilderde ongeglazuurde rekjes: typisch oorlogsgoed (33).

Ook andere kleine ateliers nemen rekjes in productie, zo ook bijvoorbeeld het bedrijf 'De Anjer' dat in 1947 werd opgericht. Het maakt Delfts Blauwe rekjes en ook een met Turkse motieven versierd rekje. Van recenter datum zijn de handgeschilderde rekjes van Adri Moerings in plateel (35) en Delfts blauwe uitvoering. Naast de rekjes van aardewerk zijn er ook rekjes van koper, hout en zilver gemaakt. Van metaal werden ook kleine standaardjes gemaakt waarin de pijpen konden worden neergezet. Zeldzaam zijn de standaardjes (36) van plateel. Zowel Goedewaagen als Zenith hebben deze standaardjes gemaakt. De oplage hiervan was uiterst gering.

35

36

- 32 Wandrekje voor miniatuurpijpjes, 'Souvenir Renkum', model 76, ca. 1925-1930 Gouda, plateelfabriek Zenith
- 33 Wandrekje voor miniatuurpijpjes, Molen, model 336 Delftsblauw. Gouda, plateelfabriek Zenith, ca. 1930-1950.
- 34 Wandrekje voor miniatuurpijpjes, 'Holland'. Niet geglaazuurd, oorlogsgoed. Gouda, plateelfabriek De Jong, ca. 1940-1945.
- 35 Wandrekje voor miniatuurpijpjes. Veelkleurig. Gouda, Adri Moerings, 2000.
- 36 Staand rekje voor miniatuurpijpjes, model 79. Gouda, plateelfabriek Zenith, ca. 1925-1930.

De souvenirpijp

De ontwikkeling van de souvenirpijp in de twintigste eeuw kan deels ook worden gezien als een voortzetting van de achttiende- en negentiende-eeuwse herinneringspijpen, zoals bijvoorbeeld de herinnering aan de verovering van Den Briel en het ontzet van Leiden. De herinneringspijpen werden gemaakt ter herdenking van een historische gebeurtenis, terwijl de souvenirpijp een bezoek aan een plaats markeerde. Bij de souvenirpijpen zijn twee soorten te onderscheiden. De gekaste pijp werd in een metalen mal geperst en vervolgens beschilderd of geglazuurd, de in een gipsen mal gegoten pijp werd geglazuurd. Het assortiment gekaste souvenirpijpen is klein. Een karakteristieke vorm is de krulpijp, die veel voor schaatser werd gemaakt. Bij toertochten rond Gouda was het gebruik om een pijp op de rug, de borst of de pet te spelden. Als deze ongebroken bij de finish aankwam was dat een bewijs dat de schaatser niet gevallen was. De firma's Goedewaagen, Van Duin (37b) en Zenith hebben vele krulpijpen gemaakt. De latere firma De Jong (1934-1959) produceerde onder meer krulpijpen

beschilderd met de Nederlandse driekleur. Ook andere pijpen werden door hem van dit nationale symbool voorzien. Bij de gegoten

pijp was het assortiment veel groter. De gegoten pijp ontstaat in Nederland vanaf 1898. In Duitsland werd de gegoten pijp al vanaf het midden van de negentiende eeuw vervaardigd, onder meer bij de firma Bordollo in Grünstadt. Deze pijpen werden ook naar Nederland geëxporteerd en droegen soms voorstellingen die speciaal op de Nederlandse markt afgestemd waren. Van der Want en Barras was de eerste Goudse fabriek die dit product vervaardigde. Goedewaagen, P. van der Want (Ivora) en P.J. van der Want (Zenith) volgden rond 1910. Er bestaan enkelwandige en dubbelwandige gegoten pijpen, van na ca. 1920. Deze werden gedecoreerd door plaatjes-beschildering of door het aanbrengen van plakplaatjes of transfers. Vanaf ca. 1910 komen de zogenaamde lichtbeeld doorrokers op de markt. Hierbij wordt een wit plaatje onder het glazuur aangebracht. Als de pijp doorgerookt wordt, wordt de scherf bruin door de tabakssappen en komt het witte plaatje tevoorschijn. Aanvankelijk zien we pijpen die als voorloper beschouwd kunnen worden van de echte souvenirpijpen. Deze hebben voorstellingen van Hollandse landschapjes, belangrijke gebouwen (37b), zoals het stadhuis van Gouda, of bijvoorbeeld een hondenkar of een seinwachter. Pas later, vanaf de jaren dertig, komen de souvenir-pijpen met teksten als 'Souvenir

4 Tabak tijdens de oorlogsjaren

Door Fred Tijmstra

Het begin

Holland' of 'Marken', 'Scheveningen' (38), massaal op de markt.

De souvenirpijp krijgt een grote populariteit en wordt zelfs in grote aantallen uitgevoerd, bijvoorbeeld naar de Verenigde Staten. Na verloop van tijd gaat de relatie tussen de voorstelling en de tekst 'Souvenir...!' steeds vaker verloren doordat dezelfde landschapjes voor verschillende plaatsen gebruikt worden. De souvenirpijp wordt nog steeds gemaakt bij Adri en Kees Moerings en bij Goedewaagen in Nieuw Buinen, zij het in geringe oplage.

De bezetting van Nederland in 1940 had verstrekkende gevolgen voor de sigaren-, sigaretten- en tabaksindustrie. De grote voorraden ruwe tabak die in ons land waren opgeslagen, werden in grote hoeveelheden naar Duitsland getransporteerd. Daarnaast eiste de Duitse Wehrmacht een deel van de productie op. Er ontstond een grondstoffen-schaarste en dat deed de overheid besluiten tot quotering. Op 28 mei 1940 werd het Rijksbureau voor Tabak en Tabaksproducten (R.B.T.T.) opgericht dat tot taak had de nog aanwezige en de eventueel in te voeren tabak onder de industrieën te verdelen. Voor particulieren betekende dat kortweg de invoering van de distributie, een systeem van rantsoenering. De tabak die na 1940 werd ingevoerd, kwam uit Europese landen vandaan en was van mindere kwaliteit dan men gewend was. Een ander gevolg van de tabaksschaarste was dat veel fabrieken het hoofd niet boven water konden houden en hun deuren moesten sluiten.

Op 1 mei 1942 werd de verwachte tabaks-rantsoenering ingevoerd. Met bonkaarten kon de roker van 18 jaar en ouder zijn rantsoen van twee tabaksbonnen per veertien dagen bij de winkelier inleveren (39).

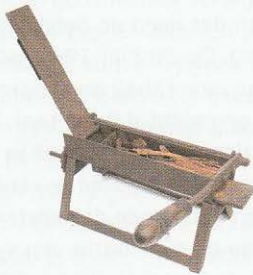
- 37a Pijp met dubbele krul, decor stoomboot, opschrift 'Groeten uit Gouda souvenir'
Gouda, pijpenfabriek Van Duyn, ca. 1940-1945
- 37b Doorroker met stadhuis Gouda
Gouda, pijpenfabriek Zenith, ca. 1920-1925
- 38 Sigarenpijpe, opschrift 'Scheveningen'
Gouda, Goedewaagen, ca. 1910-1920

39 Tabaksbon 18 april t/m 7 augustus 1943

Een bon gaf het recht om vijf sigaren, tien cigarillo's, twintig sigaretten of 25 gram tabak te kopen. Het aangeboden was niet altijd in overeenstemming met het gevraagde. Een sigarenroker was met tien sigaren door zijn rantsoen heen. Aangezien men uit een pakje shag meer rookbeurten kon halen, vooral als men dunne sigaretten rolde, ontstond er een verschuiving van het sigarenroken naar het shagroken.

40 Zelfgemaakte tabaksnijmachine, 1940-1945

De sigarettenrolmachientjes en het vloeipapier waren niet aan te slepen. Dat resulteerde in een grote voorraad onverkochte sigaren. In 1943 werden extra bonnen aangewezen waarop uitsluitend sigaren konden worden gekocht. Tevens ging de sigarenindustrie over tot het produceren van meer kleinere sigaren (senoritas). Cijfers laten zien dat er gedurende de oorlog sprake was van een steeds toenemend gebrek aan tabak. In 1944 was de productie gedaald tot gemiddeld 12% van die in 1939. In 1942 leidde het gebrek aan grondstoffen ertoe dat fabrieken naar een vervanging voor tabak zochten en gingen particulieren over tot eigen teelt om hun rookgewoonte veilig te stellen.

Surrogaten

Met de kennis die fabrieken in de eerste wereldoorlog hadden opgedaan werden opnieuw surrogaatproducten ontwikkeld. Men zocht naar een vervanger voor het tabaksblad en al spoedig ontstond er een levendige handel in allerlei bladsoorten. Men gebruikte onder andere bladeren van vruchtbomen, elzenblad, bramenblad en esdoornblad. Zelfs afgewerkte hop diende als grondstof. De bladeren werden in de fabrieken verwerkt en na het toedienen van aroma's voor de consumptie bruikbaar gemaakt (41). Zo verkreeg men een nieuwe

41 Fles tabaksaroma 'Virginia', merk Tapri, ca. 1940-1950
grondstof voor surrogaatsigaren, -sigaretten en -tabak. Een typisch product uit de oorlogstijd is de kauwstang. Zij bestond uit een surrogaatvulling, was omwikkeld met een grijsbruin papier en leek op een sigaar. Door stukjes af te happen en er op te kauwen kon men het gemis aan tabak compenseren. Maar wee degene die de kauwstang als sigaar gebruikte. Dat resulteerde in misselijkheid voor de roker en een vreselijke stank voor zijn omgeving! De productie van surrogaten betrof voornamelijk kerftabak voor de sigarettenindustrie (42). Die van sigaren was van geringe betekenis door het ontbreken van geschikt omblad en dekblad. Uit nood geboren werd later zelfs papier als omblad gebruikt, maar deze producten hadden weinig aftrek. Omdat surrogaten geen

42 Pakje amateursigaretten 'Saffiaantjes' 7694

tabaksdelen bevatten vielen zij niet onder de tabakswet en werd er geen tabaksbelasting over geheven.

Amateur-tabak

Particulieren mochten van de overheid voor zichzelf tabak verbouwen (43). Het was

43 Nieuwjaarskaart met rokende amateurtabakker, 1942

strikt verboden deze te verhandelen.

Voor eigen gebruik mocht iedereen één are beplanten hetgeen na 1942 op steeds grotere schaal werd gedaan. In achtertuintjes, op kleine stukjes grond, zelfs in potten op het balkon trachtten de amateur-telers tot een goed resultaat te komen.

Ze kregen aanwijzingen via artikelen uit kranten en tijdschriften, en er verschenen allerlei boekjes over de amateurteelt.

Voor de beroepstelers van inlandse tabak verrichtte ir. H.J.A. Slits nuttig werk door de kwaliteit van inlandse tabak te verbeteren.

Tabakszaden werden veredeld om een goede oogst te garanderen. De amateur-tabakker profiteerde van deze resultaten. Goed zaad was immers het begin van succes. Als de aanwijzingen van het telen goed opgevolgd werden kon men de eigen kweek gaan oogsten. De geplukte bladeren werden ongeveer drie weken opgehangen om te drogen. Dat gebeurde op balkons of op goed eventilerde zolders. Na droging is de tabak nog niet te roken. Slimmeriken probeerden allerlei recepten en handleidingen te verkopen om een snelle winst te pakken. Ook verschenen er diverse aroma's en sausen op de markt. In de kranten en tijdschriften werd hiertegen gewaarschuwd. Het risico was groot dat goede tabak verloren dreigde te gaan. Men adviseerde gebruik te maken van de erkende fermenteerinrichtingen. Het zelf kerven van tabak was verboden. Toch schaften amateur-telers een zelfgesmede kerfmachine aan om de tabak zonder verdere kosten op de gewenste snede te kerven. Degenen die gebruik maakten van de aangewezen fermenteerinrichtingen waren beter af. Zij kregen uiteindelijk een smakelijker product. Het inzamelen van de tabak verliep volgens een door de fabriek vastgestelde procedure. Thuis werden de bladeren gesorteerd, gebundeld en vervolgens in dozen met luchtgaten verpakt. De dozen werden naar de fabriek gebracht of verzonden. Tegen betaling van f 1,- registratie-loon en het invullen van een geleidekaart werd de tabak door de fabriek geaccepteerd. De inzending was minimaal 1 kg oplopend tot ongeveer 25 kg, zowat de totale opbrengst van één are. Bij aankomst sorteerde de fabriek de tabak in vier kwaliteiten, waarbij de eerste kwaliteit de beste was. Daarna werd de tabak gefermenteerd en verder bereid tot shagtabak, baaitabak of

kerftabak. Tijdens het fermenteren en kerven ontstaat gewichtsverlies. De inzender kreeg voor rooktabak 72% en voor pruimtabak 80% retour. Voor het bedrag van f 3,65 per kilo (1944) ontving de inzender zijn tabak naar wens in verpakkingen van 50, 100 of 250 gram thuisbezorgd. De geleverde tabak was van dezelfde kwaliteit als de ingezonden tabak. Ook kon men de fabriek opdracht geven om er sigaretten van te maken; amateur-sigaren werden nauwelijks gemaakt omdat 1 sigaar te veel tabak verbruikte. Door de stijgende eigen teelt konden de fabrieken hun productie vergroten. In tegenstelling tot de surrogaatproducten werd er over de amateur-tabak wel belasting geheven. Dat gebeurde via de banderol op de verpakking.

Naar het dieptepunt 1944

De bedrijvigheid bij de fabrieken nam af door het steeds verder oplopende gebrek aan grondstoffen. Men had al eerder de inhoud van de pakjes tabak verlaagd naar 40 gram maar dat bracht weinig soulaas. Inmiddels had het R.B.T.T. al in 1943 eenheidsmerken ingevoerd zoals de BEKA-shag (44) (afkorting van Bureau Kerftabak), een product van de Nederlandse

44 Eenheidsproduct tabak BEKA, 1943

kerftabaksindustrie. Zo konden alle tabaksfabrieken die nog produceerden hun product onder dit merk aanbieden. Het bekendste sigarettenmerk is CONSI (Concentratie Nederlandse Sigarettenindustrie) in de volksmond vertaald met Cigaretten Onder Nationaal Socialistische Invloed (45). Deze sigaretten werden in drie kwaliteiten

45 Pakjes CONSI eenheidsigaretten, 1943-1945

geproduceerd, zodat er drie Consi-verpakkingen op de markt kwamen: Consi rood (80+40ct), geel (60+30ct) en groen (35+17ct). De Consi-sigaret bevatte inlandse tabak aangevuld met tabak die voorhanden was. Pakjes met het opschrift AMATEURS SIGARETTEN werden eveneens door meerdere fabrieken geleverd. Inmiddels was de situatie alarmerend aan het worden. Steeds vaker moesten winkeliers aan hun vaste klanten nee verkopen. De sigarenzaak van Van Vreumingen in Gouda sneed de pakjes tabak door midden om toch zijn klanten tevreden te stellen. Hoe nijpend de situatie was toont de balans van zijn filiaal aan de Spoorstraat op 31 december 1944: de totale waarde van de goederenvoorraad bedroeg f 59,37. En dan bestond deze voorraad hoofdzakelijk uit surrogaat sigaren, surrogaat pruimtabak, tabakszaad en kauwtabletten. Precies die artikelen waar geen vraag naar was. Degenen die niets meer te roken hadden gingen uit armoede

de straat op om peuken te zoeken. Van de gevonden peuken, ook wel 'bukshag' (46) genoemd, draaide men nieuwe sigaretten.

46 Ansichtkaart 'Buk-shag', 1940-1945

Tenminste als er vloeï voorhanden was want ook sigarettenvloeï was vrijwel niet te krijgen. In dat geval zocht men zijn heil in dun krantenpapier. Intussen was er een levendige zwarte handel ontstaan met woekerprijzen voor rookwaren. In 1942 toen tabak nog net niet op de bon was werden er al zwarte marktprijzen gevraagd. In Rotterdam-Zuid betaalde men voor een pakje sigaretten f 2,- tot f 2,75 terwijl de werkelijke prijs slechts 30 cent was. Blijkbaar werd roken door velen als een eerste levensbehoefte gezien. In december 1944 bracht een kilo inlandse shag in Gouda f 110,- op en in januari 1945 werd voor 1 pond al grif f 150,- betaald! Ter vergelijking: het weekloon van een fabrieksarbeidster bedroeg slechts f 10,-. Maar de kick om te roken vergoedde veel. Wat kon men anders met zijn geld doen? Op slechte surrogaten na was er vrijwel niets meer te koop. Toen in 1944 het zuiden van ons land 'vrij' kwam begonnen de bevrijders allerlei pakketten levensmiddelen uit vliegtuigen af te werpen. Daaronder bevonden zich ook pakjes sigaretten, die voorzien waren van een laagje loodpapier

zodat ze na de landing droog bleven. Het bekendste pakje heeft als opschrift 'NEDERLAND ZAL HERRIJZEN!' (47). Voor velen was het na jaren de eerste echte sigaret. Een ander uitgeworpen pakje heette 'Nederlandse Marinevliegers'. Voor deze droppings waren speciale terreinen aange-wezen. Alleen mensen met een vergunning mochten de afzettingen passeren om de plek te betreden. De afgeworpen pakketten werden naderhand onder de plaatselijke bevolking verdeeld.

47 Pakje sigaretten uit levensmiddelenpakket, 1945

Nederland bevrijd

Toen op 5 mei officieel het gehele land bevrijd was trokken de geallieerden de steden binnen. Het werd een feestelijke intocht en de bevrijders deelden sigaretten uit! Een Gouwenaar die tot de gelukkigen behoorde schreef op het pakje Senior Service als herinnering: '7 mei 1945 om 12.15 uitgereikt'. Vrij kort daarna werd de productie van surrogaten beëindigd. Even leken de zorgen voorbij, maar het zou nog lang duren voordat de invoer van goede tabak was hersteld. Aangezien de regering onvoldoende draagkrachtig was werd goedkope tabak geïmporteerd uit Rhodesia. Deze tabak verwerkte men tot de eenheids-

sigaret RHODESIA. Spottend sprak het rokerspubliek over deze sigaret: Regering Holland Ontdekte Deze Ellendige Sigaretten In Afrika (48). Met mondjesmaat kwamen

48 Reclame sigaretten Rhodesia, 1945-1946

er importsigaretten op de markt. Deze waren een winstobject voor de talloze zwarthandelaren. In 1946 werd tabak uit Zuid-Amerika geïmporteerd. Ook deze Domingotabak was van slechte kwaliteit en vanwege de aanhoudende klachtenstroom is men al snel met importeren gestopt. De 40-grams verpakking werd weer snel vervangen door 50-grams pakjes. Ondanks de heersende malaise deden de fabrieken er alles aan om van allerlei partijen tabak een redelijk product te maken. Langzaam aan begon de invoer uit Nederlands-Indië weer op gang te komen. De opcenten verdwenen van de banderol en de prijs van tabaksproducten begon weer te dalen. Doordat de sigaar tijdens de bezettingsjaren in diskrediet was geraakt en de voorraden nog steeds aangroeiden moest de regering ingrijpen. Op 1 juli 1947 werden de sigaren bonvrij verklaard. Nederland was op alle fronten bezig met de wederopbouw. Het Rode Kruis startte haar hulpactie (HARK). Rokers konden bijdragen door pakjes sigaretten te kopen met een extra

toeslag van f 3,- voor het landsherstel. Ondanks de inspanningen van de overheid bleven sigaretten en rooktabak voorlopig op de bon. Hoewel de amateur telers snel in

49 Pakje 50 gram bonvrije gedenicotiniseerde tabak, 1945-1946

aantal afnamen gingen de beroepstellers onverminderd door. Hun inlandse shag mocht zonder bon verhandeld worden (49). Nog steeds was het aanbod van de winkelier nog onvoldoende afgestemd op de vraag van de klant. Pas in 1949 kon men weer spreken van een vrije markt. Met de afschaffing op 1 juli van de totale distributie werden de negatieve effecten van de rantsoenering te niet gedaan.